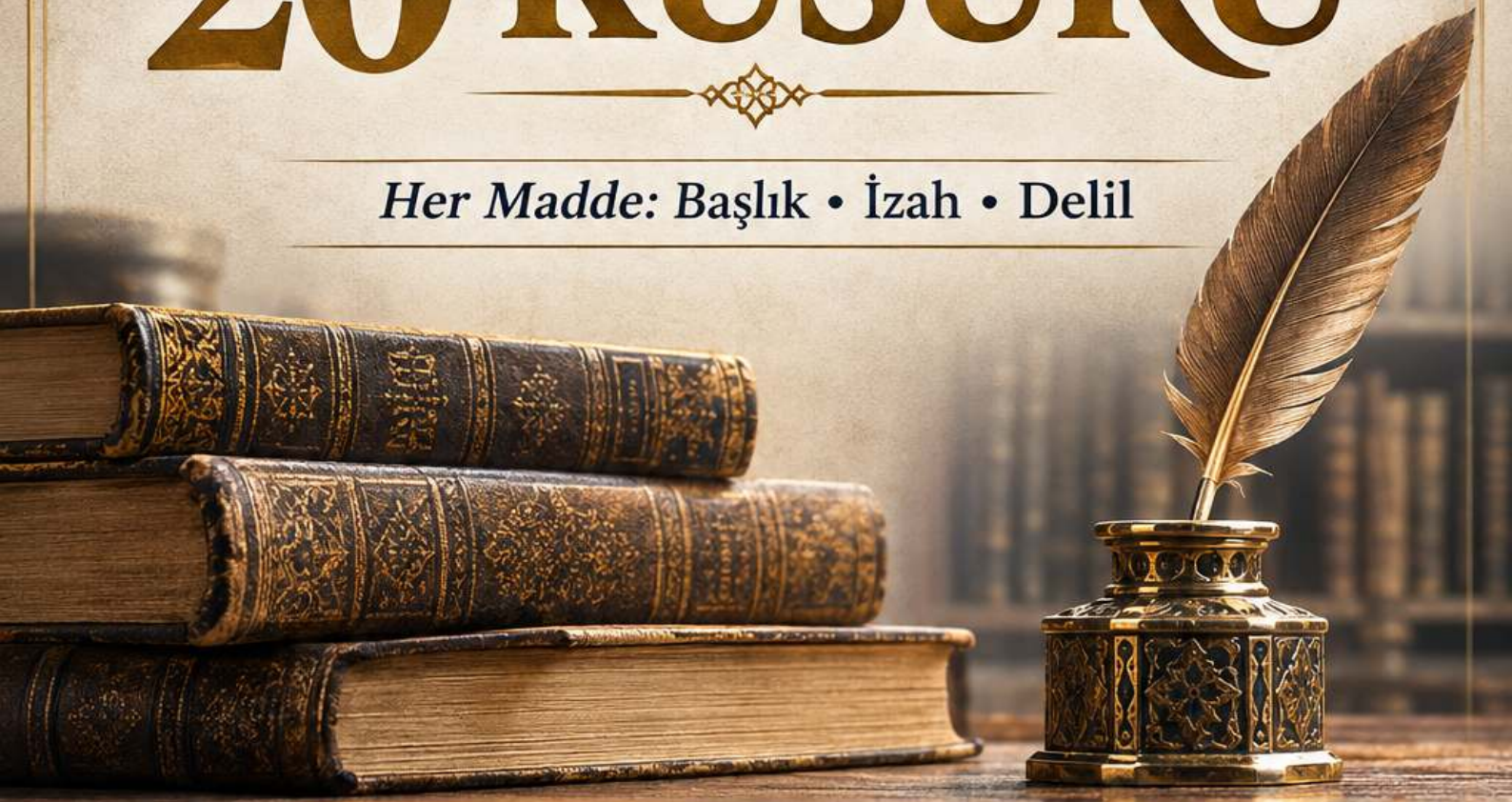
KELÂMCILAR, MANTIKÇILAR VE FELSEFECİLERİN

İSİM VE SIFATLAR KONUSUNDA

SELEF'İN İLKELERİNİ ANLAMADAKİ 20 KUSURU

Her Madde: Başlık • İzah • Delil

UBEYDULLAH ARSLAN
İSLÂM DAVETÇİSİ

İSİM VE SIFATLAR KONUSUNDA 20 TEMEL USÛL HATASI

UBEYDULLAH ARSLAN – İSLÂM DAVETÇİSİ

MUKADDİME

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm, Peygamberimiz Muhammed'in, ailesinin, ashâbının ve onların yolunu güzellikle takip edenlerin üzerine olsun.

Değerli kardeşim!

İslâm akîdesinin en önemli meselelerinden biri, Allah Teâlâ'yı isim ve sıfatlarıyla doğru tanımaktır. Bu hususta sahih bir itikada sahip olmak, yalnızca nassların sübûtunu kabul etmekle değil, onların delâletini doğru anlamak ve sahih bir usûl üzere istidlâlde bulunmakla mümkündür.

İsim ve sıfatlar konusunda ortaya çıkan birçok itikadî ihtilafın temelinde, vahyin hangi ilmî ölçülerle anlaşılması gerektiği meselesi bulunmaktadır. Bazı kelâmcılar, mantıkçılar ve felsefeciler, önceden benimsedikleri aklî ve felsefî mukaddimeleri esas almış; nassları bu mukaddimeler doğrultusunda yorumlamışlardır. Böylece vahyin bildirdiği hakikatleri anlamada kullanılan akıl, kimi zaman vahyin üzerinde bir hüküm mercii hâline getirilmiştir.

Hâlbuki Selef-i Sâlihîn'in menheci, aklı reddetmek değil, aklı kendi hudutları içerisinde kullanmaktır. Selef, sahih nakil ile sarih aklın hakikatte çatışmayacağını kabul etmiş; Allah'ın kendisi hakkında bildirdiği isim ve sıfatları tahrif, ta‘tîl, takyîf ve temsil olmaksızın ispat etmiştir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işiten ve görendir.” (eş-Şûrâ, 42/11)

Bu âyet, isim ve sıfatlar konusundaki sahih menhecin iki temel esasını cem etmektedir: Benzetmeksizin ispat etmek ve sıfatları nefyetmeksizin Allah'ı tenzih etmek.

Elinizdeki bu eser, isim ve sıfatlar konusunda bazı kelâmî, mantıkî ve felsefî yaklaşımların Selef'in ilmî kaidelerini anlamada düştükleri yirmi temel usûl hatasını ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır.

Eserde özellikle sıfat ile keyfiyetin, küllî mâna ile haricî hakikatin, ispat ile temsilin, tenzih ile ta‘tîlin ve sahih istidlâl ile fâsit kıyasın birbirinden nasıl ayrılması gerektiği ele alınmıştır. Her mesele ilmî kavramlar çerçevesinde açıklanmış ve şer‘î delillerle temellendirilmiştir.

Bu çalışmanın gayesi şahısları tenkit etmekten ziyade, hatalı düşünme biçimlerini ve usûlî kusurları ortaya koymaktır. Zira usûldeki bir hata, yalnızca tek bir meselede değil, o usûl üzerine bina edilen birçok itikadî hükümde de yanlış neticeler doğurabilir.

Unutulmamalıdır ki Allah'ın sıfatlarını ispat etmek teşbih, keyfiyetlerini bilmemek cehalet, nasslara teslim olmak da aklı terk etmek değildir.

Allah Teâlâ'dan bu mütevazı çalışmayı rızasına uygun kılmasını, okuyucularına faydalı eylemesini ve isim ve sıfatlar konusunda sahih akîdenin anlaşılmasına vesile olmasını niyaz ediyorum.

UBEYDULLAH ARSLAN – İSLÂM DAVETÇİSİ

1. Aklı naklin önüne geçirmek

Vahyin bildirdiği hakikatleri önceden belirlenmiş aklî ve felsefî esaslara tâbi kılmak bir usûl hatasıdır. Akıl, vahyi anlamanın vasıtasıdır; vahyin üzerinde bağımsız bir hüküm mercii değildir. Sahih nakil ile sarih akıl arasında hakiki bir çelişki bulunmaz.

Delil

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ

“Ey iman edenler! Allah'ın ve Resulünün önüne geçmeyin.” (el-Hucurât, 49/1)

Âyet, Allah ve Resulünün bildirdikleri karşısında kulun kendi kanaatini öne geçirmesini yasaklamaktadır.

2. Gâibi şâhide kıyas etmek

Allah'ın sıfatlarını yaratılmışların sıfatlarının mahiyetinden hareketle değerlendirmek fâsit bir kıyastır. İnsanın işitmesinin kulağa bağlı olması, Allah'ın işitmesinin de bir organa bağlı olmasını gerektirmez. Yaratılmışlara ait özellikler Yaratıcı hakkında zorunlu hükümler doğurmaz.

Delil

فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Allah hakkında birtakım benzetmeler yapmayın. Şüphesiz Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (en-Nahl, 16/74)

Yaratıcı hakkında yaratılmışların özelliklerinden hareketle hüküm vermek doğru değildir.

3. Mânada ortaklığı hakikatte benzerlik zannetmek

Allah ve insan hakkında aynı sıfat lafzının kullanılması, sıfatların mahiyet bakımından aynı olmasını gerektirmez. İşitme kavramının genel anlamı bilinir; ancak Allah'ın işitmesinin hakikati yaratılmışların işitmesine benzemez. Küllî mânadaki ortaklık, haricî hakikatte özdeşlik değildir.

Delil

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا

“Biz insanı karışık bir nutfeden yarattık. Onu imtihan ederiz; bu sebeple onu işiten ve gören kıldık.” (el-İnsân, 76/2)

وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“O, hakkıyla işiten ve görendir.” (eş-Şûrâ, 42/11)

Her iki âyette işitme ve görme sıfatları zikredilir; bu ortaklık mahiyetlerin aynı olduğunu göstermez.

4. Sıfatın ispatıyla keyfiyetin ispatını birbirine karıştırmak

Bir sıfatın varlığını kabul etmek, onun nasıl olduğunu belirlemek anlamına gelmez. Selef, istivâ sıfatının mânasını kabul etmiş ancak keyfiyetini Allah'a havale etmiştir. Mânanın bilinmesi, keyfiyetin bilinmesini gerektirmez.

Delil

الرَّحْمَٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ

“Rahmân, Arş'a istivâ etmiştir.” (Tâhâ, 20/5)

İmam Mâlik'e nispet edilen meşhur kaideye göre istivâ malum, keyfiyeti meçhuldür. Ona iman vacip, keyfiyetini sormak bid‘attir. (Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât; nakillerde lafız farklılıkları vardır.)

5. Tenzihin ancak sıfatları nefyetmekle gerçekleşeceğini düşünmek

Allah'ı yaratılmışlara benzemekten tenzih etmek, O'nun sıfatlarını inkâr etmeyi gerektirmez. Tenzih, Allah hakkında eksiklik ve benzerliğin nefyedilmesidir. Selef'in menheci ta‘tîlsiz tenzih ve temsilsiz ispattır.

Delil

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işiten ve görendir.” (eş-Şûrâ, 42/11)

Âyetin ilk kısmı temsili nefyederken ikinci kısmı sıfatları ispat etmektedir.

6. Önce teşbih edip sonra ta‘tîle yönelmek

Nasslarda bildirilen sıfatları önce yaratılmışların özellikleriyle tasavvur etmek hatalıdır. Ardından bu tasavvuru reddetmek amacıyla sıfatın kendisini nefyetmek ikinci bir hatadır. Reddedilmesi gereken ilâhî sıfat değil, ona yakıştırılan beşerî keyfiyettir.

Delil

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

“Hiçbir kimse O'na denk değildir.” (el-İhlâs, 112/4)

Allah'ın denk ve benzerinin bulunmaması, sıfatlarının yaratılmışların sıfatları gibi düşünülmesini reddeder.

7. Zât hakkında kabul edilen kaideyi sıfatlarda uygulamamak

Allah'ın zâtının varlığını kabul etmek teşbih sayılmadığı gibi sıfatlarının varlığını kabul etmek de teşbih değildir. Allah'ın zâtı kendisine mahsus olduğu gibi sıfatları da kendisine mahsustur. Zât ile sıfatlar hakkında iki farklı usûl benimsemek metodolojik tutarsızlıktır.

Delil

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ

“O, kendisinden başka hak ilâh bulunmayan, gaybı ve görüneni bilen Allah'tır.” (el-Haşr, 59/22)

الْقَوْلُ فِي الصِّفَاتِ كَالْقَوْلِ فِي الذَّاتِ

Selefî kaide: Sıfatlar hakkındaki söz, zât hakkındaki söz gibidir.

8. Bazı sıfatlarda kabul edilen kaideyi diğerlerinde terk etmek

İlim, kudret, irade ve işitme sıfatlarını teşbihe düşmeden ispat etmek mümkündür. Aynı esas, nasslarla sabit olan el, vech ve istivâ sıfatları hakkında da uygulanır. Sıfatlar arasında farklı yöntemler benimsemek ayrıca delil gerektirir.

Delil

بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ

“Bilakis O'nun iki eli de açıktır; dilediği gibi infak eder.” (el-Mâide, 5/64)

الْقَوْلُ فِي بَعْضِ الصِّفَاتِ كَالْقَوْلِ فِي بَعْضٍ

Selefî kaide: Bazı sıfatlar hakkındaki söz, diğer sıfatlar hakkındaki söz gibidir.

9. Mücmel kelâmî lafızları şer‘î nasslara hâkim kılmak

Cisim, cevher, araz, cihet ve terkib gibi lafızlar farklı anlamlara gelebilen terimlerdir. Bunlarla neyin kastedildiği araştırılmadan mutlak ispat veya nefiy yoluna gidilmez. Sonradan oluşturulmuş ıstılahlar vahyin bildirdiği sıfatları reddetmenin ölçüsü yapılamaz.

Delil

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ

“Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme.” (el-İsrâ, 17/36)

Mücmel terimlerin anlamı ve delili araştırılmadan Allah hakkında hüküm verilmemelidir.

10. Nassın zahirinin teşbih gerektirdiğini iddia etmek

Allah'a nispet edilen bir sıfatın zahiri, yaratılmışlara ait keyfiyetler değildir. Sıfatın kime nispet edildiği onun hakikatini değerlendirirken dikkate alınmalıdır. Nassın zahirine beşerî keyfiyet yüklemek nassın değil, yorumcunun hatasıdır.

Delil

وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

“Celâl ve ikram sahibi Rabbinin vechi bâki kalacaktır.” (er-Rahmân, 55/27)

Âyet vech sıfatını Allah'a nispet etmekte, fakat onun keyfiyeti hakkında bilgi vermemektedir.

11. Tefvîzü'l-mâna ile tefvîzü'l-keyfiyyeyi karıştırmak

Selefî usûlde sıfatların lafızları ve genel mânaları anlaşılır; keyfiyetleri ise Allah'a havale edilir. Sıfat âyetlerinin hiçbir mânasının bilinemeyeceğini söylemek başka bir görüştür. Anlamın bilinmesi ile ilâhî hakikatin bütünüyle kuşatılması birbirinden ayrılmalıdır.

Delil

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ

“Bu, âyetlerini düşünüp anlamaları için sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.” (Sâd, 38/29)

Tedebbür emri, nassların anlaşılmasına yönelik genel bir delildir.

12. Delilsiz tevili zorunlu kabul etmek

Bir lafzın dil bakımından birden fazla mânaya gelme ihtimali, bu mânalardan herhangi birini tercih etmeyi zorunlu kılmaz. Tevilin muteber olabilmesi için dilsel ve şer‘î bir karineye dayanması gerekir. Sırf felsefî ön kabuller sebebiyle nassın anlamı değiştirilemez.

Delil

قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“De ki: Doğru söylüyorsanız delilinizi getirin.” (el-Bakara, 2/111)

Bir yorumun doğru olduğunu iddia etmek, o yorumun delilini ortaya koymayı gerektirir.

13. Zihnî müşterekliği haricî hakikatte müştereklik zannetmek

Zihindeki küllî kavramlar birden fazla varlık hakkında kullanılabilir. Ancak kavramın ortak olması, o varlıkların mahiyetlerinin aynı olmasını gerektirmez. İlâhî ve beşerî sıfatlar arasındaki lafzî ve genel anlam ortaklığı da bu çerçevede değerlendirilir.

Delil

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işiten ve görendir.” (eş-Şûrâ, 42/11)

Allah'ın hiçbir benzerinin bulunmadığı bildirilirken işitme ve görme sıfatları ispat edilmektedir.

14. Vehmî lâzımları nassın zorunlu sonucu kabul etmek

Allah'ın el sıfatını ispat etmenin zorunlu olarak organ, alet ve ihtiyaç gerektirdiğini söylemek ispata muhtaç bir iddiadır. Bunlar yaratılmışlara ait özelliklerdir. Muhalifin kendi zihninde kurduğu sonuç, nassın zorunlu delâleti sayılamaz.

Delil

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

“Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç olmayan, övülmeye lâyık olandır.” (Fâtır, 35/15)

Allah'ın sıfatlarını ispat etmek O'na yaratılmışların ihtiyaçlarını nispet etmeyi gerektirmez.

15. Sübût, delâlet ve istidlâl arasındaki usûlî düzeni bozmak

Öncelikle nassın sübûtu, ardından delâleti araştırılmalı ve hüküm bu esaslar üzerine bina edilmelidir. Önce kelâmî bir hüküm belirleyip sonra nassları bu hükme uydurmak istidlâl düzenini tersine çevirmektir. Sahih metodolojide görüş delile tâbidir, delil görüşe değil.

Delil

فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ

“Bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Resulüne götürün.” (en-Nisâ, 4/59)

İhtilaflarda başvurulacak temel ölçü vahiydir.

16. Muhkem nassları ihmal ederek müteşâbihlerin peşine düşmek

İsim ve sıfatlara dair nasslar birbirinden bağımsız değerlendirilmez. Anlaşılması güç olan hususlar, açık ve muhkem nassların ışığında ele alınır. Benzerliğin nefyine dair deliller sıfatların ispatına dair delilleri geçersiz kılmaz.

Delil

فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ

“Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek amacıyla kitabın müteşâbih olanlarının peşine düşerler.” (Âl-i İmrân, 3/7)

Müteşâbih nassları muhkemlerden koparmamak sahih anlama usûlünün bir gereğidir.

17. İlâhî sıfatların keyfiyetini akılla kuşatmaya çalışmak

İnsan aklı sınırlıdır ve gaybî hakikatleri bütünüyle kuşatamaz. Allah'ın sıfatlarının nasıl olduğunu belirlemek için sahih bir bilgiye sahip değildir. Keyfiyetin bilinmemesi ise sıfatın mevcut olmadığını göstermez.

Delil

وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا

“Onlar Allah'ı ilim bakımından kuşatamazlar.” (Tâhâ, 20/110)

İlâhî hakikatlerin bütünüyle kuşatılamaması keyfiyet tayininden sakınmayı gerektirir.

18. Nefyi tenzihin tek ölçüsü hâline getirmek

Allah'ı yalnızca birtakım olumsuz ifadelerle tanıtmak, O'nun kemal sıfatlarını ispat etmenin yerini tutmaz. Kur'an'daki nefiyler, Allah'ın noksanlıklardan münezzeh oluşunu ve ilgili kemal sıfatlarını bildirir. Mutlak nefiy tek başına kemal ve medih ifade etmez.

Delil

اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ

“Allah, kendisinden başka hak ilâh bulunmayandır. Hayy ve Kayyûm'dur. O'nu ne uyuklama ne de uyku tutar.” (el-Bakara, 2/255)

Uyuklama ve uykunun nefyi, Allah'ın hayat ve kayyûmiyet sıfatlarının kemalini göstermektedir.

19. Sahih âhâd hadisleri akîdede hüccet kabul etmemek

Sahih bir hadisin mütevâtir derecesine ulaşmaması, onun dinî delil olma vasfını kendiliğinden ortadan kaldırmaz. Selefî usûlde kabul şartlarını taşıyan hadisler akîde ve amel meselelerinde hüccettir. Hadisin hüccet oluşuyla ifade ettiği bilginin epistemik derecesi ayrı meselelerdir.

Delil

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

“Resul size ne verdiyse onu alın, sizi neden sakındırdıysa ondan sakının.” (el-Haşr, 59/7)

Resûlullah'ın Muâz b. Cebel'i tek başına Yemen'e göndererek insanları tevhide davet etmekle görevlendirmesi de bu konuda istidlâl edilen Sünnet delillerindendir. (Buhârî, 7372)

20. Selef'in ilmî metodolojisini yetersiz görmek

Selef'i yalnızca nassları nakleden, ancak onların mânalarını kavrayamayan bir nesil olarak değerlendirmek hatalıdır. Sahâbe vahyin nüzulüne şahit olmuş, Arap dilini bilmiş ve doğrudan Resûlullah'ın terbiyesinden geçmiştir. Sonraki dönemlerde gelişen kelâmî terminoloji, tek başına daha üstün bir din anlayışının delili değildir.

Delil

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ

“İlk muhacirler, ensar ve onlara güzellikle uyanlardan Allah razı olmuştur.” (et-Tevbe, 9/100)

خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ

“İnsanların en hayırlısı benim neslim, sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenlerdir.” (Buhârî, 2652; Müslim, 2533)

Selef'in yolunu güzellikle takip etmek âyette övülmektedir.

Selef’in isim ve sıfatlar menhecinin özü

إِثْبَاتٌ بِلَا تَمْثِيلٍ

Benzetmeksizin ispat etmek.

تَنْزِيهٌ بِلَا تَعْطِيلٍ

Sıfatları nefyetmeksizin tenzih etmek.

فَهْمٌ بِلَا تَحْرِيفٍ

Anlamları tahrif etmeksizin anlamak.

إِيمَانٌ بِلَا تَكْيِيفٍ

Keyfiyet belirlemeksizin iman etmek.

Temel ilmî kaynaklar

İbn Teymiyye: er-Risâletü’t-Tedmûriyye, el-Fetvâ el-Hameviyyetü’l-Kübrâ, Beyânü Telbîsi’l-Cehmiyye, Der’u Teâruzi’l-Akl ve’n-Nakl. İbn Kayyim: es-Savâiku’l-Mürsele. İbn Useymîn: el-Kavâidü’l-Müslâ.

Bu çalışma, ilgili eserlerde ele alınan usûlî meselelerin öğretici bir tasnifidir; birebir tercüme değildir. Tenkitler belirtilen yöntemleri benimseyen görüşlere yöneliktir. Delillerin bir kısmı ilgili kaidenin genel şer‘î dayanağıdır.

UBEYDULLAH ARSLAN – İSLÂM DAVETÇİSİ